

Enric Guinot *

LA HISTÒRIA OFICIAL.
EL DISCURS HISTÒRIC DES DE LA FACULTAT DE
FILOSOFIA I LLETRES DE LA UNIVERSITAT DE
VALÈNCIA EN EL PRIMER FRANQUISME
(1939-1960)

Vayan también mis palabras –con el calor de quien ha combatido en primera línea como ellos y sabe del frío y las balas– hacia los estudiantes que interrumpieron sus estudios por cumplir su deber de juventud española, que les empujaba a cumplir la ley eterna de defensa de Europa y hacia aquellos miembros de los claustros docentes de toda España –de los que se habla menos– que de igual modo han deseado desahogar frente al enemigo milenario las ansias de combate por España, que hubieron de contener durante varios años en cárceles y refugios. Vayan del mejor modo que yo sé: trabajando serenamente en el campo de mi especialidad.

AMB aquestes sentides paraules encetava la seua lliçó inaugural del curs 1943-44 de la Universitat de València, l'aleshores catedràtic d'Història de la Cultura de la Facultat de Filosofia i Lletres, Manuel Ballesteros-Gaibrois; el tema estava dedicat a la significativa qüestió –parlant en termes ideològics– de València i els Reis Catòlics.¹

La veritat és que l'activitat pública, acadèmica i política, del professor Ballesteros tant durant l'any 1943 com en els anteriors i posteriors pot

* Universitat de València.

¹ M. Ballesteros-Gaibrois, *Valencia y los Reyes Católicos (1479-1493)*, Discurso leído en la solemne inauguración del curso académico de 1943 a 1944 en la Universidad de Valencia, València, Anales de la Universidad de Valencia, año XX, 1943, p. 8.

qualificar-se de molt activa ja que va presidir i dirigir nombroses institucions culturals en la València dels 40 i també va ser nomenat regidor del seu Ajuntament l'any 1945. Un exemple de la seua activitat de difusió cultural entre moltes altres pot ser les conferències que impartí a Castelló de la Plana en el mes de maig del citat 1943 –conferències anomenades d'“extensió universitària”–, amb els títols “El Imperio Español en el mundo” i “Sentido falangista de la cultura”, tot i que és cert que la conferència de l'aleshores senyor Degà de la nostra Facultat de Filosofia i Lletres, el doctor Francisco Alcayde, potser degué contribuir a alleugerir el pes de les anteriors argumentacions: “El Arte de Ser Feliz”.² Tota una declaració d'intencions en l'Espanya miserable, famolenca i emporguda de la primavera de 1943.

D'altra banda, però, caldria assenyalar que la història impartida, investigada i divulgada per aquest professor, si bé destacada perquè durant pràcticament deu anys se'l pot considerar el veritable *factotum* de bona part de la vida cultural i acadèmica de la València dels 40, en realitat no fou una excepció en aquell període com anem a poder comprovar en els textos que segueixen.³

En tota anàlisi historiogràfica que vulga fer-se sobre un període concret és fonamental situar el discurs històric en el context de la societat que el generà i al qual va dirigit. És per això que no podem parlar de la historiografia valenciana durant el primer franquisme si no partim des dels seus orígens traumàtics.

Com molt bé ha explicat Pau Viciano en el seu llibre *La temptació de la memòria* (València, 1995), “l'entrada de les tropes franquistes a la ciutat de València, amb tot un seguit d'empresonaments i depuracions, significava la restauració de l'“antic règim” cultural vigent, amb més pena que glòria, des de la Renaixença”.

El “III Año Triunfal” implicà per a la Universitat de València una neteja absoluta de totes les persones “desafectes” al Règim, per tant, l'estroncament categòric de qualsevol discurs històric que no responguera a les pautes del Ministeri d'Educació Nacional i de la Secretaria General del Movimiento. Dos pilars –sistema educatiu i adoctrinament polític– que sostenien la volta ideològica del nou règim.

² Revista *Saitabi*, n. 7-8 (1943), p. 58. Precisament ell mateix publicava en aquesta revista l'any 1945 un treball titulat: Lo que sugiere la venta de un rocín, n. 15-16, pp. 57-61.

³ No sabem ben bé si és aquest currículum i notable pensament històric la raó per la qual l'Excel·lentíssim Ajuntament de València presidit per la seua Alcaldessa Rita Barberà Noya, ha tingut la idea de nomenar el professor Manuel Ballesteros-Gaibrois fill adoptiu de la ciutat de València el passat dia 31 d'octubre de 1997.

No sé fins a quin punt el lector actual, els estudiants d'Història de l'any 2000, s'adonen realment d'aqueix caràcter de profunda ruptura en els corrents de pensament. No podem fer un balanç historiogràfic en el sentit de canvis en les tendències o d'evolució gradual en els nous interessos del coneixement de la història. El que hi ha és una victòria militar i la implantació violenta de la ideologia feixista en la Universitat, igual que en la resta dels àmbits de la societat valenciana del 1940. Si no entenem aquesta realitat, el fet que a partir del 1939 va donar-se a les nostres aules un discurs imposat d'una història ideològica, d'una "història imperial" en els termes de l'època, però que era bàsicament feixista, no podrem avaluar correctament el com i el per què del discurs històric que es difon des de les nostres aules, el tipus de formació que van rebre les noves fornades de joves estudiants que acudeixen al carrer de La Nau durant la dècada dels 40, i, encara, la base argumental del per què els primers treballs d'investigació històrica valenciana que enceten aquests a partir d'aquells anys. A veure si és possible que entenent el procés formatiu i de construcció ideològica de la història, i concretament també de la història valenciana, que va fer-se en aquelles dècades, els joves historiadors que estan formant-se a les nostres aules entenen millor que pretendre a hores d'ara fer argumentacions sobre la història dels valencians amb textos i treballs d'aquells anys és, simplement, una insensatesa.

Fet i fet, també és cert que, en endinsar-nos a poc a poc en aquesta temàtica sobre la història "manufacturada" pels qui foren antecessors nostres en la feina docent a la Universitat de València, han sorgit també nous elements que han contribuït a avaluar amb més cura i més complexitat la inicial imatge que teníem d'aquells temps. Per exemple, i és important recordar-ho, el context de misèria social i econòmica de la vida espanyola dels anys 40, complement gens negligible de la misèria intel·lectual del període. La quasi total absència de bibliografia europea que representara la mínima obertura mental respecte al discurs oficial. La censura quant a la publicació de textos i la compra de revistes estrangeres: els estudiants que hui en dia rebeu dobles i triples sessions sobre el paper historiogràfic de l'*Escola dels Annals*, podeu animar-vos a visitar l'Hemeroteca de la nostra Facultat i comprovar quin és el primer número que hi tenim de la revista *Annales E.S.C.* Es tracta del de l'any 1970, la qual cosa vol dir que durant vint-i-cinc anys "de pau", els joves llicenciats en història per la nostra Universitat simplement no havien vist ni la portada de la famosa revista. D'altra banda, també convé parlar esment en les profundes diferències quant a l'organització interna de la vida acadèmica de la universitat res-

pecte als temps més actuals; diferències quant a l'especialització del professorat, quant a dur a terme una activitat investigadora, i també, i això és important, notable trencament de la jerarquia funcional del totpoderós catedràtic sobre la resta dels professors.

És per tot açò que hem considerat oportú encetar el dossier amb un detallat estudi del professor Marc Baldó, el qual ens fa la història de la "història acadèmica" a la Universitat de València. Crec sincerament que és molt útil el seu recorregut sobre com va anar organitzant-se l'estructura de funcionament de la Facultat de Filosofia i Lletres des de finals del segle XIX i durant la primera meitat del XX. Són destacables les seues observacions sobre la lenta definició de les càtedres d'història, i també sobre l'evolució de l'alumnat. Convé recordar el caràcter moltíssim més restringit, quantitativament i socialment parlant, dels estudis universitaris d'aquells temps –tota la Facultat de Filosofia i Lletres té 53 alumnes en primer curs l'any 1945–; a més a més de ser procedents d'un àmbit social molt concret. Però, potser, i des del punt de vista acadèmic, hi ha altra característica que contrasta més vivament amb l'organització de la Facultat d'Història i Geografia actual. És el fet de la reduïda especialització, tant a nivell docent com, en el seu cas, a nivell investigador.

Acostumats a les actuals parcel·les quasi inconnexes entre Prehistòria, Arqueologia, Història Antiga, Medieval, Moderna i Contemporània –en el pecat tenim la penitència–, les titulacions de les càtedres d'aquells temps són, sovint, múltiples; un mateix catedràtic, com ara l'esmentat Ballesteros, podia reunir les d'Història General de la Cultura, Prehistòria, Història Antiga Universal, i Història d'Amèrica; o Pablo Álvarez Rubiano va ser titular de les d'Història General d'Espanya, Història d'Espanya Antiga, i Història d'Espanya Moderna i Contemporània. El resultat era que, freqüentment, no hi havia una coincidència entre la titulació docent, les assignatures que es donaven, i la temàtica dels estudis que podia fer el professor o catedràtic. De fet, la divisió més neta entre períodes històrics residia, d'una banda, entre les titulacions d'història universal i la d'Espanya, i de l'altra, entre el bloc d'història moderna i contemporània i un altre de més miscel·lani d'antiga i medieval però que inclogué les titulacions d'Amèrica, de la Cultura, Prehistòria i, ocasionalment, algunes altres com ara Paleografia o Art.

Una conseqüència de tot això era que, si al catedràtic no l'interessava una de les etapes o temes dels quals era titular, es produïa un buit significatiu en les investigacions sobre aqueixa època. Perquè, tot i l'existència

d'un grapat de professors adjunts, ajudants, encarregats de curs o de pràctiques, la jerarquia de responsabilitats i direccions entre càtedres i la resta de la "població universitària" era manifesta, quan no, simplement, autoritària.

De la mateixa manera, tot i que aquest dossier està enfocat fonamentalment sobre els aspectes d'investigació i publicació històrica del professorat lligat més o menys directament amb aquesta Facultat, en revisar les revistes d'aquells anys 40 i 50, i especialment la revista de la casa, el *Saitabi*, hi podem trobar significatives informacions sobre alguns aspectes de la vida quotidiana a nivell acadèmic que són indispensables per a entendre en quin marc es produïa l'activitat docent.

El relat de les inauguracions del curs en el mes d'octubre, per exemple, és tot un retrat d'un temps i d'un país: missa a la capella del carrer de la Nau, amb assistència general del claustre de professors i estudiants, lliçó inaugural, i parlaments del cap polític del S.E.U. (sindicat falangista d'estudiants d'afiliació obligatòria), del cap del "Frente de Juventudes del Distrito Universitario", i, sovint, del Governador Civil i Jefe Provincial del Movimiento. Ideologia falangista i religió catòlica són els dos punts de recolzament de la presència pública de la institució universitària:

El día 8 de octubre, con la solemnidad acostumbrada, la asistencia de nuestras primeras autoridades académicas, civiles y militares, jerarquías del Partido y un lleno rebosante, se celebró en nuestro Paraninfo la solemne apertura del Curso Académico de 1942-43.

En la presidencia se confundían en apretado haz las policromadas togas de nuestros catedráticos con los uniformes del Ejército y de la Falange; en el patio e interior del Paraninfo guardaban el orden las Milicias Universitarias, alta responsabilidad encomendada a ellas por deseo de nuestro Caudillo.

En este ambiente comenzó su discurso el Jefe del Distrito Universitario de Valencia, Rafael Cerezo. Recién venido de los campos de batalla, fueron sus palabras un llamamiento a los estudiantes y profesores para que, sacudiendo la vida fácil y monótona, se superen en su labor en pro de la Universidad y de España.

La guerra —dijo— endurece y templa los nervios de forma que, cuando se retorna a la paz, se posee un dominio de sí mismo y un desprecio por las cosas triviales, que solamente puede proporcionar la vida de durísimo sacrificio, fatiga física y constante peligro de muerte.

Analizando los defectos de la actual Universidad Española, tiene la gallardía de reconocer que gran parte de la culpa la tiene la masa escolar. No achaquemos toda la responsabilidad a los demás; corrijámonos, y habremos resuelto casi totalmente el problema universitario de España.

La gran impresión que causó esta fogosa oración del Jefe del S.E.U. se reflejó en los atronadores aplausos que brotaron de todo el auditorio.

El discurso de inauguración fue leído por don Ignacio Ribas Marqués, Catedrático de la Facultad de Ciencias, y versó sobre el alcornoque y el corcho.⁴

D'altra banda, al llarg del curs, tant professors com estudiants de la facultat participen en diverses festivitats que tenen lloc al pati de la Universitat o en les seues aules, i que serveixen per a inculcar models de vida entre l'alumnat. Per exemple, la revista *Saitabi* ens informa en maig de 1948 com va ser la visita de la Mare de Déu dels Desemparats al claustre universitari:

No podía faltar en la Universidad Literaria, la que supo defender y conseguir el dogma de la Inmaculada Concepción, la presencia de la Virgen en el XXV aniversario de su coronación pontificia. Por ello fué un deseo expreso del claustro de catedráticos, con su rector a la cabeza, y de los estudiantes con sus mandos al frente, el que se realizara esta visita, que revistió caracteres extraordinarios.

Nuestra Universidad se encontraba engalanada como en los días de sus mejores fiestas; todo el claustro, adornado con guirlandas y banderas, y la galería superior, con colgaduras, se hallaba repleta de estudiantes femeninos, muchas vestidas con el traje de valenciana, otras con mantillas, y que con gran cantidad de flores estaban allí para arrojarlas al paso de Nuestra Señora de los Desamparados; en la parte superior, tracas que cruzaban todo el perímetro del patio, que se encontraba materialmente abarrotado de público estudiantil. El claustro de profesores, vistiendo las galas académicas, esperaron la entrada de la Virgen y luego subieron, acompañados del excelentísimo y reverendísimo señor Arzobispo, a ocupar la tribuna preparada al efecto. El entusiasmo era indescriptible, el humo de la pólvora valenciana se confundía con los vítores y aplausos que los estudiantes dedicaban a su patrona. Se hizo un impresionante silencio y el excelentísimo y magnífico señor Rector dirigió una emocionada salutación a la Virgen, recordando la tradición mariana de nuestra Universidad.⁵

⁴ Apertura del Curso Académico, *Saitabi*, n. 4-5 (1942), p. 69.

⁵ Revista *Saitabi*, n. 28 (1948), p. 190. En altres anys podem trobar notícies sobre l'acte d'homenatge al Papa Pius XIIè dut a terme al Paraním amb assistència de totes les autoritats civils i militars, o la constitució de la "Cruzada Misional de Estudiantes", també al Paraním, amb diverses conferències de "Misionología" i benedicció de banderes.

En altres casos es dóna informació sobre l'activitat de les milícies universitàries, a les quals acudeixen de forma generalitzada els estudiants barons d'aquells anys com a via de compliment del servei militar obligatori. Aquest és l'ambient relatat en octubre de 1943 per José Martínez Ortiz:

...la juventud universitaria de España, representada en el S.E.U. e invitada por el Caudillo para formar los cuadros de la Oficialidad de Complemento, acude a recibir las enseñanzas militares a los campamentos de Milicias Universitarias... Todos los días se celebraba Misa de Comunión general con asistencia numerosa por parte de profesores y alumnos; y al final de la jornada, hecho el silencio en el interior de las tiendas, los "caballeros aspirantes", legítimos descendientes de aquellos otros españoles que hicieron de la Cruz su enseña, elevaban sus plegarias a la Reina de los Cielos engarzadas en el Santísimo Rosario como ofrecimiento último de todos los esfuerzos realizados en provecho de España, o sea en servicio de Dios. Este ha sido el campamento de Milicias... aire y sol, trabajo y fatiga, alegría y formación falangista y española.⁶

L'altra activitat que contribuïa a la formació del pensament dels estudiants valencians d'aquells anys era l'activitat cultural, bàsicament les conferències, dutes a terme tant al Paranimf universitari com en diverses institucions de la ciutat. La revista *Saitabi* continua sent una font inesgotable de ressenyes i, en altre moment, convindrà que siguen objecte d'una anàlisi més detallada. De tota manera sí que podem constatar el fort component clerical i polític que solen tenir aqueixes conferències, a més de situar els mites i figures de la història i la literatura castellanques com a referents de la cultura amb majúscules per als valencians.

La nòmina d'aqueixes commemoracions és llarga però podem citar cicles i actes sobre San Juan de la Cruz i Juan Boscán l'any 1943, sobre Don Juan Tenorio i Germán Caballero, el concili de Trento o un grup sobre història de l'Imperi Espanyol a Amèrica el 1945; sobre Calderón de la Barca, Quevedo, la Compañía de Jesús i un homenatge a Cervantes el 1946; continuen les conferències sobre Cervantes el 1947, amb la representació de la seua obra *Numància* al Teatre Romà de Sagunt, i també sobre Hernán Cortés l'any 1948, a més d'altres actes pel IV Centenari del naixement de Cervantes. L'any 1949 celebren el centenari de Tirso de Molina a més de l'arribada de les relíquies de Sant Josep de Calasanç i els actes pel dia de la Raça, etc.

⁶ Crònica de J. Martínez Ortiz, *Saitabi*, n. 9-10 (1943), pp. 58-60.

Des de finals dels 40 i principis dels 50, a poc a poc, va detectant-se un cert canvi d'aires; allò més evident és que ha desaparegut del primer pla bona part de la retòrica, llenguatge, actes i simbologia més feixista-falangista. Allò que continuà, però, i amb força, és l'activitat "cultural" centrada en els dos altres pols que sustenten el discurs universitari para-universitari oficial d'aquells anys: la religió catòlica, d'una banda –caldria començar a avaluar amb més detall el pes de catedràtics de l'*Opus Dei* en aquesta tendència–, i els personatges i esdeveniments de la cultura i literatura castellanques, per altra. N'és molt il·lustratiu veure el llistat de personatges de la cultura madrilenya que venen de conferències anualment a València, amb els temes més variats i, de vegades, realment peculiars.⁷

De tota manera no és objectiu d'aquest dossier arribar a dibuixar un quadre complet del discurs intel·lectual en totes les seues vessants, des de i al voltant de la Universitat de València durant el primer franquisme. Són més bé uns objectius més humils quan allò que pretenen bàsicament és despertar l'interès dels estudiosos, dels historiadors, i també dels estudiants actuals, per aqueix període històric però sobretot per la necessitat de fer historiografia, de comprendre com i en quin context s'han generat idees, teories, explicacions històriques que, sovint, tenen molt a veure amb els paràmetres del discurs oficial de la societat dominant de cada moment, especialment en temps d'absoluta falta de llibertat de pensament i de ferotge censura com són els anys 40 i 50. Quan llegim alguns treballs o sentim opinions que, encara a hores d'ara, pretenen polemitzar sobre la història i la llengua dels valencians, no és massa freqüent que es tinga en compte que si són citats autors de fa quaranta o cinquanta anys, s'estan usant explicacions històriques carregades de manipulació ideològica en uns temps en què no hi havia ni llibertat de pensament ni coneixement dels avanços historiogràfics d'altres països europeus. Hi havia llibres censurats, llibres prohibits i una barrera política front a la història que es feia a França, Itàlia, Anglaterra, etc.

Quant al continent del dossier, hem organitzat aquesta anàlisi en base a un primer treball de més caràcter prosopogràfic, com ara el de Marc Baldó, el qual ens explica els itineraris acadèmics i biogràfics de la Facultat durant la primera meitat del segle, de tal manera que puguem moure-

⁷ Només a tall d'exemple entre moltíssims títols: Rafael Calvo-Serer, *Comentarios a unos discursos de Donoso Cortés*; el dominic missioner P. José Álvarez, *Treinta años entre salvajes*; el doctor Radaelli, *Destino histórico de España y América*; el padre Bertrán, *Interpretación poética de la Pasión del Señor*; etc., només entre les citades de l'any 1950; cfr. *Saitabi*, n. 35-38, 1950-51, pp. 264-266.

nos en un ambient de persones que puguem identificar. Seguidament passem als altres quatre estudis dedicats a cadascun dels períodes històrics que, en aquells anys, estructuraven els estudis d'història. Un primer gran bloc de Prehistòria, Arqueologia i Història Antiga, únic pel caràcter de continuïtat que hi havia entre elles en aquells anys, i altres tres per a les divisions més clàssiques corresponents a Història Medieval, Moderna i Contemporània. Clou el dossier un de més específic dedicat a la Història de l'Art, com a especialització històrica també present amb càtedra a la nostra facultat d'aquells anys.

Els resultats del discurs d'aquells anys els teniu a la vista a continuació; molts d'ells es comenten per si a soles, però en canvi sí que voldria fer una invitació a reflexionar sobre com s'ha construït la història com a ciència al llarg del segle XX i com aqueixa construcció no es resol amb una simple frase contundent sobre "l'ús interessat que totes les societats han fet de reconstruccions històriques que poden tenir un fort component mític i imaginari". Crec que justament la història feta per i des de la Universitat de València actualment té, com a fet marcadíssim, la molt notable absència d'un discurs essencialista, mític i, si voleu, també, "nacionalista". No vaig a entrar ara en majors reflexions i polèmiques; només apunte el tema perquè crec que també deurà ser motiu de debat tranquil entre historiadors.

Per acabar, una darrera observació i només és això, una observació. Potser ningú se'n durà una sorpresa si li dic que tota la producció històrica de la Facultat de Filosofia i Lletres de València durant el període estudiat va ser en castellà, com també ho eren les classes impartides. El castellà ha estat convertit durant el segle XX en la llengua oficial, dominant i de prestigi, menyspreant el valencià com la llengua del "poble", usant aquest terme en un clar sentit despectiu. I aqueixa conversió no ha estat resultat de cap casualitat: en aquesta història de la nostra Facultat durant els anys 40 i 50 podem comprovar materialment com el sistema polític imperant durant la dictadura franquista va procedir a una veritable "neteja" entre llengua de cultura i llengua familiar. Tots podem comprovar –i reflexionar– com companys nostres de la Universitat i valenciano-parlants et reconeixen privadament que educats durant el franquisme exclusivament en castellà, els resulta un esforç personal duríssim el "reciclar-se mentalment" i fer les classes en valencià. I no parlem de si han d'escriure un treball d'investigació.

El que ja no sé si és tan normal és que en la seua revista, *Saitabi*, continue l'ús únic del castellà per anys i anys. De fet a principis dels anys 60 varen ser publicats 3 articles de geografia escrits en francès, però de valen-

cià, ni un ni mig ni cap. I això continuà més anys i més anys; va ser l'any 1977, ja en temps de les primeres eleccions democràtiques, quan *Saitabi* va recollir el primer article en valencià i, a més, no era signat per un professor d'història de la facultat, sinó del Departament de Llatí.⁸

L'any següent, 1978, publica el segon article en valencià de la història de la revista el professor Vicenç Rosselló, i calgué esperar a 1980 perquè hi aparega el primer signat per un professor d'història acabat de contractar, Ferran Garcia-Oliver.⁹ La normalitat era tanta que els dos anys següents tot de nou va ser publicat en castellà i només un lent degoteig va anar produint-se a partir de 1985.

És evident que molts professors de la nostra facultat mai no han publicat investigacions a la seua revista, per tant aquesta observació es veu matitzada pel fet que sí que en publicaven, d'escrits en valencià, en congressos i altres revistes. És doncs una imatge parcial però que no deixa de ser il·lustrativa de l'espill del nostre centre atenent que, en la història del *Saitabi*, el 95% dels articles s'han escrit en castellà i que, des de l'inici de la transició democràtica fins l'any passat, continuen sent el 87% dels treballs editats.

Si tenim en compte que els titolets de la revista: "Facultat de Geografia i Història" i "Universitat de València", han continuat en castellà fins a 1990, i que mai les àrees de coneixement d'Història de l'Art, Història Antiga, Prehistòria i Arqueologia –la meitat de la facultat– han publicat un article en valencià, potser podem fer-nos una idea més acurada sobre quines són veritablement les llengües de prestigi entre la comunitat científica –sense oblidar la realitat sociològica de l'alfabetització només en castellà de molts professors–, quin és el grau de normalitat i equiparació lingüística al qual vol arribar la nostra institució i, realment, per què serà que uns sectors molt concrets acusen la Universitat de València de ser un "niu de catalanistes".

⁸ Vicent Ferrís, *Rara Avis, Saitabi*, t. XXVII (1977), pp. 269-274. No pot negar-se que era una "rara avis" en la producció científica d'aquells anys.

⁹ V. Rosselló, Anotacions a la toponímia de la Ribera del Xúquer i encontorns, *Saitabi*, t. XXVIII (1978), pp. 83-108; Ferran Garcia, Censos de La Jana a Montesa (1331), *Saitabi*, t. XXX (1980), pp. 29-48.